

Jókai anekdotái

Az anekdota a 19. század második felében a magyar szépirodalomnak és a populáris irodalomnak is központi fogalma. Ez volt az az időszak, amikor formálódni kezdett egy „új olvasóközönség,” amikor a magas műveltség és az írni-olvasni tudás elváltak egymástól.¹ Az 1868-as népiskolai törvény életbelépése nyomán is fokozatosan gyarapodott az olvasni tudók száma, megjelent az igény a könnyen érthető, szórakoztató olvasmányok iránt, ami a könyvkiadást is jelentősen átalakította. Az előző időszakhoz képest tömegméretűvé vált a nyomtatás, és elsősorban ponyvákat, valamint kalendáriumokat jelentettek meg, utóbbiakat kiadási számban csak a tankönyvek és az iskolai értesítők szárnyalták túl.² A korszak populáris

¹ V.ö. SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór*, Kalligram, Pozsony, 2010, 52-53.

² 1868-ban 557 000, 1880-ban 1 millió, 1890-ben 1,5 millió, 1900-ban 2 millió kalendáriumot adtak el. KOVÁCS I. Gábor, *Hogyan lett a kalendárium paraszti olvasmány?*, Rádió és Televízió Szemle, 1978/3-4, 78-87.; Uő., *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*, Bp., Akadémiai, 1989. MIKOS Éva, *Árpád pajzsa A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII-XIX. században*, Bp., L'Harmattan, 2010 (Szóhagyomány), 88-89.

irodalmának közvetítő csatornái, a századvég élclapjai és kalendáriumai is megteltek anekdotákkal, sőt külön típusa alakult ki a kalendáriumoknak, amelyek a naptáron kívül csak humoros történeteket közöltek. Az 1850-es, 60-as évek fordulóján föllendülő magyar élclapirodalom (Nagy Tükör, Üstökös, Bolond Miska), elsősorban és nagy mennyiségben anekdotákat jelentetett meg.

Nem kívánom kutatni az alábbiakban az anekdota népszerűségének okát a századvég Magyarországon sem társadalomlélektani, sem irodalomelméleti aspektusból, de kétségkívül mintha az anekdotikus szemléletmód és nyelvhasználat egy sajátos védekező magatartást reprezentálna a 19. század végének általános értékválságával szemben. „Az anekdota [...] az »univerzális konszenzus« beszédmódja, egy homogénnek tételezett közösség egyetértésének a nyelve, ezért a mérték szerepét tölti be a világgal szemben kialakított magatartás, a minden ellentmondást elfedő, illetve feloldó derű és megbékélő kiábrándultság tekintetében is.”³

³ DOBOS István, *Alaktan és értelmezéstörténet. Novellatípusok a századforduló magyar irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995 (Csokonai könyvtár), 48.

Ha áttekintjük és összegezzük az irodalomtudomány és a folklorisztika magyar nyelvű kézikönyveinek, lexikonjainak *anekdota*-meghatározásait, rövid úton a tréfás és humoros prózai műfajok fogalomhasználati útvesztőjében találjuk magunkat.⁴ Jókai Mór anekdotáival szövegfolkloristaként foglalkozom, és az anekdotát olyan epikus műfajként értelmezem, amely mind az európai irodalomban, mind a folklórban ismert, egy valós történeti személyről vagy jellegzetes társadalmi típusról, zsánerről szóló, zárt szerkezet nélküli, epizódszerű, csattanóval végződő, rövid, humoros hangvételi epikus műfaj. Ezek a tulajdonságok sokkal következetesebben érvényesülnek az élő szóban előadott anekdotákban, mint az írottakban. Az anekdotagyűjteményekben olykor több oldalas,

⁴ HERCZEG Gyula, ZACHÁR Zsófia et al., *Anekdota szócikk* = *Világirodalmi lexikon I.*, főszerk. KIRÁLY István, szerk., SZERDAHELYI István Bp., Akadémiai, 1970; ALEXA Károly, *Anekdota, magyar anekdota* = *Tanulmányok a XIX. század magyar irodalmából. A 70 éves Sőtér István köszöntése*, szerk. MEZEI József, Bp., ELTE, 1983 (Irodalomtörténeti tanulmányok 2.), 5-85; HAJDU Péter, *Az anekdota fogalmáról* = *Romantika: Világkép, művészet, irodalom*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, HAJDU Péter, Bp., Osiris, 2001, 66-81; Uő., *Az anekdota mint a magyar élet tükré* = *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 418-429; GYÖRGY Lajos, *Anekdota* = *A magyarság néprajza III.*, s.a.r. CZAKÓ Elemér, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935, 148-182; KOVÁCS Ágnes, *Anekdota szócikk*, ill. SZEMERKÉNYI Ágnes, *Adoma szócikk* = *Magyar néprajzi lexikon I.*, főszerk., ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1977; LENGYEL Dénes, *A történeti monda és az anekdota* = *A komikum és a humor megjelenésének formái a folklórban*, szerk. ISTVÁNOVITS Márton, KRÍZA Ildikó, Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1977. (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához, 1.), 97-103; SÁNDOR István, *Anekdota* = *Magyar néprajz, V. – Magyar népköltészet*, főszerk. VARGYAS Lajos, Bp., Akadémiai, 1988, 167-212; VOIGT Vilmos, *Tréfás és humoros rövid prózai műfajok* = *A magyar folklór*, szerk. Uő., Bp., Osiris, 1998, 318-326.

csattanó nélküli humoros történetek is akadnak szép számmal. Ez is érveként szólhat amellett, hogy az anekdota valódi közege az oralitás. Felvethető a kérdés, hogy az anekdota mint sajátos szóbeli megnyilatkozási forma, értelmezhető-e bahtyini beszédműfajként. Bár kétségkívül a 18. század végétől az anekdotagyűjteményeknek, majd a kalendáriumoknak és az élclapoknak köszönhetően az anekdota ugyanannyira jelen van az írásbeliségben is. A gyűjteményekben egymás mellé kerülő történetek keletkezése sokszor térben és időben is nagyon távol esik egymástól. Az anekdota kikerül mesélő és fenntartó közösségéből, elszakad mesélője egyéb narratív tudásanyagától, befogadójától, hallgatói elvárásaitól. Érdeemes hangsúlyoznunk, hogy az anekdotagyűjteményekben sokszor teljesen esetlegesen kerülnek egymás mellé bizonyos szövegek, más esetekben pedig valamilyen biztosabb, vagy kevésbé biztos lábakon álló szerkesztési elv alapján, s ettől a humoros történet szövege egy új makroszöveg részévé is válik.

A jolles-i egyszerű formák közül az *anekdota* többhöz is köthető, nem csak a tréfához, hanem a példaszerű esethez, az emlékeztető történethez és a mondáshoz ugyancsak. Egy anekdotaszüzsé könnyen formálódik tréfás mesévé, meseepizóddá, falucsúfolóvá, esetleg mondává, de ismeretes a szólásokkal, közmondásokkal való kapcsolata is. A magyar folklorisztikában az anekdota műfaját tehát olyan fogalmak alkotta struktúrában kell elhelyeznünk, amelynek része a tréfás mese, tréfás elbeszélés, tréfa, trufa, csíny, vicc.⁵ Meghatározását tovább bonyolítja az *adoma* szó használata és értelmezése, az anekdota és az *adoma* jelentésének meghatározása, illetve megkülönböztetése. Erdélyi János eredetileg a 'lakoma' szó mintájára alkotta meg az 'adomá'-t, az anekdota szó magyarítására.⁶ A szakirodalomban anekdota és *adoma* ritkábban szinonimái egymásnak, gyakrabban egyik a másiknak – oda és viszont – altípusa, tematikus

⁵ V.ö. *A magyar népmesék tréfa-katalógusa (AaTh 1350-1429)*, összeáll. VÖÖ Gabriella, Marja VEHMAS, Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1986 (Magyar Népmesekatalógus, 7/A); *A magyar népmesék trufa- és anekdotakatalógusa (AaTh 1430-1639*)*, (AaTh 1640-1874) összeáll. Marja VEHMAS, BENEDEK Katalin, Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1988, 1989 (Magyar Népmesekatalógus, 7/B, 7/C); VÖÖ Gabriella, *Többet észrel, mint erővel. Mesék, tréfák, anekdoták a romániai magyar népköltészetből*, Bukarest, Irodalmi Kiadó, 1969; UŐ., *Tréfás népi elbeszélések*, Bukarest, Kriterion, 1981; UŐ., *Kilenc kéve hány kalangya? Anekdoták a székegyekről*, DUKA János gyűjtéséből vál., s.a.r. VÖÖ Gabriella, Bukarest, Kriterion, 1982.

⁶ „Az anekdota vagyis mint én magyarítom: *adoma*.” ERDÉLYI János, *Magyar közmondások könyve*, Pest, Kozma Vazul, 1851, 447.

alcsoportja, az értelmezések és az újraértelmezések nagyon változatosak.⁷ Nem tartom szerencsésnek anekdota és adoma külön műfajként való értelmezését, ahogy azt a leggyakrabbnak mondható szakirodalmi értelmezést sem, hogy az anekdota konkrét történelmi személyről szól, tehát a hitelesség igényével lép föl, az adoma pedig elvont típust jelenít meg (cigány, kópé, zsidó, gróf). Ugyanaz a szüzsé ugyanis kapcsolódhat valóságos személyhez és úgynevezett zsánerhez is.

Az *anekdota* meghatározásának nehézsége azzal is összefügg, hogy szüzséi folyamatosan vándorolnak az irodalom és a folklór regisztere között, a történetek a folklorizálódás és a folklorizmus körforgásában élnek, meglátásom szerint ez az átmenetiség a műfaj létformája.

A görög eredetű anekdota elnevezést (jelentése: kiadatlan) elsőként a VI. században a Justinianus császárról és Theodóra császárnéről írt udvari pletykákon alapuló titkos történetekre használták és ennek nyomán a tartalma miatt nem kiadásra szánt művekre. A szó, ha némi

⁷ V.ö. GYÖRGY Lajos, *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. Kétszázötven vándoranekdota. Az anekdota forrásai*, Bp., Studium, 1934; DÖMÖTÖR Sándor, *Cigányadomáink. (Anyagösszefoglalás)*, Ethnographia, 1929 (XL.), 82-106; UJVÁRY Zoltán, *Huncut adomák*, Debrecen, Csokonai, 1998.

jelentésárnyalattal is, felettébb alkalmas volt a XIII. századi Itáliában formálódó, majd hamarosan Európa-szerte népszerű műfaj megnevezésére, amelynek lényeges vonása az érdekesség, az elmondott esemény rövideje és csattanós lezárása volt. A műfaj gyökereinek, előzményeinek vizsgálata, a földrajzilag széles körben ismert vándortémák eredetének és vándorlásának kérdése nem csak a nemzetközi, hanem a magyar kutatásban is igen nagy múltra tekint vissza.⁸

Az *anekdota* szó – műfaji megnevezésként – a 18. század végén jelent meg a magyar nyelvben. Andrád Sámuel két kötetes gyűjteménye címében viseli: *Elmés és mulatságos rövid anekdoták* (Bécs 1789–1790).⁹ Andrád művének előzménye Hermányi Dienes József *Nagyenyedi Demokritusa*,¹⁰ ami a maga korában visszhangtalanul, kéziratban maradt, illetve Kónyi Jánosé, aki 1782-ben szerkesztette meg

⁸ V.ö. *Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, ed. J. A. CUDDON, London, Penguin Books, 1992; *Folklore. An encyclopedia of beliefs, customs, tales, music and art*, ed. Thomas A. GREEN, Santa Barbara (California), Denver (Colorado), Oxford, ABC-CLIO, Inc., 1997; Heinz GROTHE, *Anekdote*, Stuttgart, Metzler, 1984; Hans HEINRICH, *Schwank, Satire, Parabel, Anekdote*, Donauwörth, Auer Verlag, 2005; *Enzyklopädie des Märchens I., Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, Begr. Kurt RANKE, hg. Rolf Wilhelm BREDNICH, Berlin, New York, de Gruyter, 1977.; TÓTH Béla, *A magyar anekdotakincs I-V.*, Bp., Singer és Wolfner, 1888-1903, GYÖRGY, *I.m.*, 1934.; DÖMÖTÖR, *I.m.*; UJVÁRY, *I.m.*

⁹ ANDRÁD Sámuel, *Elmés és mulatságos rövid anekdoták*, Bukarest, Kriterion, 1988, (Téka).

¹⁰ HERMÁNYI DIENES József, *Nagyenyedi Demokritus*, s.a.r. KLANICZAY Tibor, Bp., Magvető, 1960.

magyar nyelvű tréfagyűjteményét: *A' mindenkor nevető Democritus, avagy okos leleményű furcsa történetek* címmel (Buda, 1784-85), s amely további kiadásokat is megért 1796-ban, 1815-ben, majd 1848-ban az első kötet ponyván is, Bagó Márton kiadásában. Andrád Sámuel anekdotagyűjteménye és Kónyi János *Democritusa* már jórészt külföldi forrásokat követnek, azokból merítenek, de részben ugyancsak az egykorú szóbeliségben gyökereznek: bizonyítja ezt jóízű előadói stílusuk.¹¹ Szirmay Antal latin nyelven örökítette meg a 19. század elején leginkább Zemplén és Abaúj nemeseinek körében szállongó mendemondákat.¹² Dugonics András,¹³ és az ő nyomán Ballagi Mór közmondásgyűjteményeikben szállóigék és szólások magyarázataként alkalmaztak nagyszámú, részben a szóbeliségből származó anekdotát. A 19. század közepétől az anekdoták *humoristika, anekdotás szekrény, demokritusi cseppek, magyarkák, szeszélylabdacok, unalmas órákban*

¹¹ KÓNYI János, *A mindenkor nevető Democritus avagy okos leleményű furcsa történetek, melyeket a bánatjokat felejtetni kívánó jámborok kedvéért szedgetett össze*, Bp., Magvető, 1981, (Magyar Hírmondó).

¹² SZIRMAJ Antal, *Magyarország szóképekben (Hungaria in parabolis)*, ford. VIETÓRISZ József, s.a.r. CSÖRSZ Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2008.

¹³ DUGONICS András, *Magyar példabeszédek és jeles mondások*, Pest, 1820., hasonmás kiadásban: Szeged, Bába Kiadó, 2009; UJVÁRY Zoltán, *Dugonics András példabeszédei, Mondák, anekdoták, szokások*, Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajz Tanszék, 2009.

időtöltésre elegy-belegy történetek címek alatt a kalendáriumok kedvelt műfajává lettek.¹⁴

Jókai Mórnak kiemelkedő szerepe volt a műfaj formálásában, népszerűsítésében. Jókai – lapszerkesztőként – önkéntesekből egyfajta hálózatot is kiépített az „anekdotakincs” gyűjtésére. A magyar néphumorról szóló akadémiai székfoglalójában¹⁵ három és félezer, később már tizenhétezer anekdotából álló gyűjteményt emleget, melyet részben hallomásból jegyzett fel, részben olvasói küldtek be neki. Anyaga egy részét „bedolgozta” műveibe, de folyamatosan közölt anekdotákat élclapjaiban, és önálló kötetben is közzétett anekdotákat. Az 1858-1880 között szerkesztett, Üstökös című élclapja számára a lap népes olvasótábora rendszeresen küldött be történeteket. Jókai a *szerkesztői sub rosa* üzeneteken keresztül mondott kritikát a beküldött szövegekről, tanácsot adott, fogalomhasználata így szűkebben a beküldőkre és tágabban az olvasókra is hatott. Jókai

¹⁴ LANDGRAF Ildikó, *Democritusi cseppek, Anekdoták a 19. század második felének kalendáriumában = Ezerarcú humor. Az I Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*, szerk. DACZI Margit, T. LITOVKINA Anna, BARTA Péter, Bp., Tinta, 2008 (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához, 79.), 154-161.

¹⁵ JÓKAI Mór, *A magyar néphumorról* = UÓ., *A magyar nép élce*, szerk. LUKÁCSY Sándor, Bp., Unikornis, 1995. 5-20.

elsősorban az *adoma* szót használta, de el is választotta jelentését az *anekdotáétól*. A szórakoztató, humoros történetek műfaji megnevezése nála az *adoma*, és ennek egyik alcsoportja a történelmi tárgyú, történelmi személyekről szóló csattanós történet, az anekdota.¹⁶ Jókai Mór összes műveinek kritikai kiadása is Jókai nyomán az *adoma* elnevezést követi. Az I. kötet címe: *Az önkényuralom adomái*, mely Jókai 1850-58 között, a legkülönbözőbb helyeken megjelent anekdotáit foglalja össze. Hogy Jókai számára mit jelentett az *anekdota* (saját elnevezésével *adoma*), melyek voltak számára a műfaj legfontosabb jellegzetességei, munkái alapján így összegezhető:

- minden, amiben a néphumor megcsillan¹⁷
- szájról szájra jár
- szerzőjét nem ismerjük, ha mégis, új és új változatokban terjed
- átfogja az egész társadalmat, mezei munka

¹⁶V.ö. JÓKAI Mór, *A magyar nép adomái*, Pest, Heckenast, 1856; Uő., *A magyar nép adomái. Második, 150 új adomával bővített kiadás*, Pest, Heckenast, 1857; Uő. *A magyar nép élce szép hegedűszóban, harmadik kiadás, címváltozattal*, Pest, 1872; JÓKAI Mór, *Az önkényuralom adomái (1850-58)*, s.a.r. SÁNDOR István, Bp., Akadémiai/Argumentum, 1992 (JMÖM, Adomák 1.) ; SÁNDOR István, *Adomák és adomafunkciók Jókai életművében= Az élő Jókai, (Tanulmányok)*, szerk. KERÉNYI Ferenc, NAGY Miklós, Bp., PIM – Népművelési Propaganda Iroda, 1981. 65-72.

¹⁷ Jókai herderi ihletésre, romantikus szemlélettel úgy vélte, hogy ezekben a történetekben a magyar néplélek nyilvánul meg. Elképzelése szerint tehát vannak olyan népek, amelyek szeretik kimondani az igazságot, és ilyen karakterű nép a magyar is; ha pedig ez nem lehetséges, akkor tréfálnak.

pihenőjében mesélgető paraszttól a fehér
abrosz mellett kártyázó, kvaterkázó urakig
– a hagyományban gyökerezik, mégis friss
– nevette, alapvető funkciója a
szórakoztatás
– tovább mesélhető

A fent összegzett karakterisztikus jegyek
kapcsán feltűnő, hogy Jókai számos olyan
tulajdonságot tulajdonított adomáinak, amelyek
hagyományosan a folklór sajátosságai (pl.
alapvetően a szóbeliségben él és
hagyományozódik, minden előadás újraalkotás,
változatokban él). Ismeretes az a vélekedés az
irodalomtörténet-írásban¹⁸ és a folklorisztikában
is, hogy nem csak az anekdotikus szemléletmód,
de maga az anekdota műfaja is leginkább egy
társadalmi réteghez, a magyar dzsentrihez
kötődik. Dömötör Sándor „uri folklorunk”-
nak¹⁹ nevezte az anekdotát. Kétségtől a
legkorábbi anekdotagyűjteményeink leginkább
az úri világ szóbeliségében élő történeteket
rögzítették. Jókai a korabeli társadalom minden
rétegében ismeretesnek gondolta.²⁰

¹⁸ Ennek kritikáját adja HAJDÚ, *I.m.* 69.

¹⁹ DÖMÖTÖR *I.m.* 82.

²⁰ „A mezei munkás azzal rövidíti munkaidejét, hogy társaival tréfásan kötődik, éles
ítélőtehetséggel fogja fel a nálánál nagyobbak gyöngeségeit s ártatlan tréfát adni és felvenni szeret.

Jókai első tréfás története még 15 éves korában, Mátray Gábor lapjában, a Regélőben, a *Különfélék* rovatában, *Mulattató* címen összefoglalt adomák között jelent meg 1839-ben. Majd 1847-től a Jelenkornál és az Életképeknél végzett szerkesztői munkája indította el az anekdota-közléseinek sorát. A Jelenkorban a *Budapesti Napló*, az Életképekben pedig a *Mi hír Budán?* című rovatban vállalkozott arra, hogy a lap komoly, nehéz, veretes részeit szellemes, humoros történetekkel oldja. Műfajilag ezek inkább humoros-szatirikus életképek, mint anekdoták. Például a 'csizmadiát fog' szólás magyarázataként ügyetlen melléfogások példatárát adja: „Ha a fiók arszlán a kisasszony helyett a szobalánynak csókol kezét.” „Ha a színházi referens előadásról ír bírálatot, melly elő nem adatott.” Mindegyik egy-egy adomaszükség.²¹ Rovata az Életképeknél a *Mi hír Budán?* 1848-tól megváltozik, *Charivari* lesz (az 1832-ben alapított francia élclap címét vette át), de nemcsak a címe változott, hanem a hangvétele is, politikai színezetet kapott, összhangban a forradalmi

– A középosztály kedélyes mulatozásainál egyik elmés ötlet a másikat éri; egyik adoma a másikat költi fel; néha reggelig folynak azok egymásból szakadatlan láncolatban; s a zöld asztalok komoly tanácskozmányai szolgálták a leghumorosabb adomák eredetétül.” JÓKAI, *A magyar néphumorról*, 5.

²¹ JMÖM, Cikkek és beszédek 1, 204-205.

hangulattal. Ekkor már körvonalazódik, formálódik Jókai anekdotaírói, szerkesztői stílusa, ezek a történetek már valóban anekdoták, számuk is megugrik, az év végéig 40-50 jelent meg. A szabadságharc vérzivataros időszakában az Életképek megszűnt, de Jókai az Esti Lapok szerkesztőjeként folytatta anekdota-közléseit, ebben a lapban is van *Charivari* rovat, a lap öt hónapja alatt 120-130 adoma jelent meg. Ekkor kezdenek Jókainál kikristályosodni a különböző típusok. Szerkezeti sokféleség jellemzi történeteit: vannak egyetlen elemből állók, vannak elő- és utótételből állók, ellentétben alapulók, egyes írásai egymásnak felelgető anekdotikus történetek, máskor rokon történeteket szedett csokorba. Világos után a Pesti Röpívekben közölte adomáit (az első nyolc számban harminchármat).²² Utóbb *A magyar nép adomáiban* is több megjelent ezekből.

Sándor István meglepőnek találta, hogy Jókai 1847-ben Erdélyi János *Népdalok és mondák* című kiadványának méltatása kapcsán szorgalmazta a nem-verses népköltészeti gyűjtéseket, de nem emelte ki az anekdotákat, s ezt érzékeny,

²² V.ö. SÁNDOR, *i m.* 68.

zárkózott természetével indokolja.²³ Ez az állítás vitatható, hiszen Jókai pontosan így fogalmazott: „Hol maradtak az annyira elterjedt és élénk mesék, a »borsszem Jankóról« – a »Szalonnavárról« – a »csalóka Péterről« a »molnár királyról« és többek, miket köznépünknel minden gyermek ismer?»²⁴ Jókai nagyon tágan értelmezte az adomákat, humoros, szórakoztató történeteket értve alatta, és az első, könyvalakban megjelent anekdotagyűjteményében, az 1856-ban napvilágot látott *A magyar nép adomáiban* a *Népmesék* fejezetben olvasható a *Csalóka Péter kalandjai* is.²⁵ Másrészt az anekdoták nem álltak távol személyiségtől, sőt, úgy gondolom, kimondottan élvezettel lubickolt ebben a műfajban, írni-olvasni egyaránt szerette: „...ha volt országgyűlés, odamentem, hallgattam a folyosón az anekdotázást.”²⁶ Mikszáth szerint zárkózottsága, visszahúzódása, az a tulajdonsága, hogy nem akart mindenáron a társaság középpontjába kerülni, inkább emelte Jókai

²³ Uő., 65.

²⁴ Jelenkor, 1847. 18. sz. 104., ld. még: JMÖM, Cikkek és beszédek 1, 80.

²⁵ Jókai meséiről lásd DOMOKOS Mariann jelen kötetben olvasható tanulmányát.

²⁶ Közli: WÉBER Antal, *Jókai Mór*, Bp., Elektra Kiadóház, 2001, 53.

előszóban előadott anekdotáinak értékét, élvezetét:

Nem volt élénk társalgó. Éppen az ellenkezője volt, kevés szavú, kivált kettesben-hármasban szótalan, elmélyedő. Az a bizonyos semmiről való könnyed locsogás, mely a köznapi érintkezés legszükségesebb konyhasója, hiányzott nála, csak attikai sót használt, s azt mégsem lehet marokkal szórni [...] bár kitűnően tudott előadni anekdotát, vagy valamely vele történt esetet, nem bírt a nagy causeurök tulajdonságaival... Szívesen engedte át a főhangot másoknak s ő csak úgy tarkítva, csendesen a bajusza alatt eregetett el ötletes, sokszor szikrázó megjegyzéseket, melyeken ő maga soha el nem mosolyodott.²⁷

Berzeviczy Albert még jobban hangsúlyozza Jókai anekdota-mesélő tehetségét:

²⁷ MIKSZÁTH Kálmán, *Jókai Mór élete és kora*, Bp., Szépirodalmi, 1982. 196.

Jókainál az előszóval előadott művek [...] hatását rendkívüli mértékben fokozta az előadásnak sajátos művészete, melyből leginkább domborodik ki az ő sajátos egyénisége. Humorának legkacagtatóbb ötletei olyan egyszerű, keresetlen, gyanútlan hangon voltak elmondva, hogy éppen a nevetető hatásra való törekvés teljes hiánya biztosította a hallgatóság kitörő derültségét.²⁸

Jókai különösen 1849 után, az önkényuralom éveiben ismerte föl a műfaj jelentőségét, azt, hogy ez az egyik legalkalmasabb eszköz a rejtett kritika megfogalmazására, a cenzúra éberségének kijátszására, a nyomasztó politikai légkör elviselésére. Ahogy 1860-ban, a néphumorról írt akadémiai székfoglalójában fogalmazta:

Többnyire fejedelmek, királyok tartották őket maguk körül s ma is irigylendő szabadalommal ruházták fel őket, keserű igazságokat mondani a fejedelmek szemébe, miknek rossz következéseitől a

²⁸ FÁBIÁN István, *Az adoma szerepe és világnézete Jókai műveiben*, Debreceni Szemle, 1936 (X. évf.), 20.

csörgősipka sokkal jobban védelmezte a kimondó fejét, mint a sisak vagy akár a mitra. [...] És azt igen bölcsen tevék a hajdankor fejedelmei, hogy a gúnyt maguk körül tarták és fizettek neki, hogy ott maradjon, mert amidőn később kizárták az igazmondást a vár kapuján, a bolond a nép között beszélt. A néphumor nyilai mindig az uralkodó visszaélések ellen voltak intézve.²⁹

1856-ban jelentette meg első anekdota-gyűjteményét, *A magyar nép adomáit*, amelynek kötetei rövid időn belül elkeltek, 1857-ben megjelent a 150 darabbal bővített második kiadás, 1872-ben az ugyancsak bővebb, harmadik kiadás új címmel: *A magyar nép élcze szép hegedűszóban*. Majd 1914-ig még tizenkét kiadást ért meg anekdota-gyűjteménye. Az 1858–1880 között szerkesztett Üstökös című élclapja számára széles körű gyűjtőtevékenységet kezdeményezett. A beküldők ingyen kapták meg a lapot, így rövid időn belül gyűjtőhálózat bontakozott ki az olvasók köréből.³⁰ A gyűjtést

²⁹ JÓKAI, *A magyar néphumorról...*, 10.

³⁰ DÖMÖTÖR Sándor, *Jókai adomagyűjtése*, Debreceni Szemle, 1932 (VI. évf.), 194-198.

saját korának, a 19. század második felének kontextusában kell értelmeznünk. Arany János Merényi László népmesegyűjtése kapcsán a jó gyűjtő tulajdonságait, feladatait így fogalmazta meg:

A jó gyűjtő mindenképp felett egy tökéletes mesemondó képességeivel legyen felruházva. A nép közt ennek fonóházaiban, pásztortüzeinél forogván, úgy szólva ott nevedvén fel, bírja ennek nemcsak nyelvét, egyes kitételeit, hanem egész esze járása, képzelődése, modora az elbeszélésben ki nem törölt betűkkel vésve álljon emlékezetében. Olyan legyen ő, ki ha ama körben marad, születve volt a vidék legügyesebb mesemondója gyanánt szerepelni. Eleven képzelete bírja felfogni, hű emlékezése megtartani a legcsekélyebbnek látszó vonásokat; s midőn évek múltával gyűjtéshez fog, ne új és szokatlan benyomásokat kelljen fölszednie, csupán a régieket frissíteni föl. Az előadási, öltöztetési modor annyira hatalmába

álljon, hogy ha valamely mesének puszta vázát kapná, képes legyen azt olyanná tenni, mintha a legjobb mesemondó ajakáról vette volna.³¹

A mese megköltése nem feladata a gyűjtőnek, szabadsága az elmondásban van, csakúgy, mint bármelyik mesemondónak, és az előadói szabadságának csak a nép ízlése szab határt. A gyűjtő maga legyen a legjobb adatközlő, ő maga is részese annak a hagyománynak, amit lejegyez. Az anekdota-mesélő és -író Jókaira tökéletesen illik ez a fentebb megfogalmazott meseírói mintakép. Noteszeiben rögzítette a hallott történet legfontosabb elemeit, olykor ez csak egy-egy cím volt, máskor néhány összefüggéstelennek tűnő mondat. A noteszában jelölte azt is, ha valami megjelent az Üstökösben. Egy példát mutatnék, hogy a följegyzésből miként formálódott a szöveg.

Notesz-bejegyzés: „Csengeren Eszterházy Hadady kereszt megbírja a kakast, de a kakas

³¹ ARANY János, *Összes prózai művei és műfordításai*, Bp., Franklin, é.n., 566.

nem bírja a keresztet.”³² És így lett a szüzséből történet az Üstökösben:

Csenger egész községe egyszerre lett kálvinistává s akkor a templomokat is átídomították a reformált hitvallás szertartásaihoz. A szép nagy mór-ízlésű torony teteje is kőből épült, s azon egy roppant kőkereszt emelkedett. Azt a jelvényt templom bontás nélkül nem lehetett eltávolítani. Fogták: lyukat furtak felyül a keresztbe, s abba ültették bele az új felekezet jelvényét, az érckakast. Egyszer keresztül utazik Eszterházy érsek Csengeren, meglátja ezt a sajátyszerű jelvényt a tornyon. Azon időben Hadady uram volt az egyház kurátora. Kérdi tőle az érsek: Miért ül a kakas a keresztben? Hadady uram pedig gyorseszű ember volt s megfelelt magáért.

– Azért, mert a kereszt elbírja a kakast; de a kakas nem bírná el a keresztet!³³

³² JÓKAI Mór, *VIII. notesz 48 (recto) 147. sz. anekdotája*, ld. LENGYEL Dénes, *Jókai népmeséi és anekdotái = A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve*, szerk. NYILASSY Vilma, Bp., PIM, 1964. 118.

³³ Üstökös, 1876. szeptember 16.

Jókai anekdotáinak egy részét még otthonról, Komáromból hozta, állítólag édesanyja nagy anekdotamesélő volt. Tanult az iskolatársaktól, vette a régi kéziratokból, krónikákból, íróktól (Galeottótól Szirmay Antalig), hogy kiktől, arra maga is kitér akadémiai székfoglalójában, de a legtöbb szövegét saját gyűjtésein túl levelezőinek köszönhette.³⁴

Az élclapoknál az olvasóközönség fontos szerepet játszott, nemcsak olvasóként, hanem szerzőként is. Egy-egy élclap állásfoglalása olvasóközönségének műveltségi állapotáról, politikai nézeteiről tanúskodott.³⁵ Már a Délibáb, a Nagy Tükör és a Nagy naptárak anyagának egy részét is az olvasóitól kapta Jókai, sőt a Vasárnapi Újság 1855-ben – nyilvánvalóan Jókai inspirációjára – öt aranyat tűzött ki „a tíz legjobb adomára, amelyek sehol közölve nem voltak és magyar tárgyúak,”³⁶ de csak az Üstökös szerkesztésével szervezte meg a rendszeres gyűjtést az olvasói segítségével. Jókai így emlékezett erre vissza:

³⁴ JÓKAI, *A magyar néphumorról...*, 13-17.

³⁵ V.Ö. BUZINKAY Géza, *Borsszem Jankó és társai. A magyar élclapok és karikatúrák a XIX. század második felében*, Bp., Corvina, 1983.

³⁶ Az eredményről lásd Vasárnapi Újság, 1856. március 9.

A kezdeményezés nehéz volt: se humorisztikus író, se karikatúra-rajzoló hozzá: Magamnak kellett kezdetben írnom is, rajzolnom is, később segített maga a közönség. Azóta a humor magas fokra fejlődött mind irodalmi, mind művészi tekintetben, de azért az Üstökösnek első évfolyamai becsesek maradnak, melyekben a szöveget is, a képeket is maga a közönség hordta össze: jellemezve magát a magyar népeletet.³⁷

Az 1858. augusztus 21-én indított lap heti rendszerességgel jelent meg. Legfontosabb, rendre visszatérő rovatai: a *Költemények*, *Elbeszélések és történeti adomák*, *Borkorcsolyák*, *Feljegyzésre méltó dolgok*, *Aranymondások*, *Szép hegedűszó*, *Kapaciózus kérdések*, *Retrospectus*, *Távirati sürgönyök*, *Kocsmai diplomaták*, *Hiteles hírek*, *Tutti frutti*, *Keserű cseppek*, *Humoreszkek*, *Korrajzok*, *Szatírák*, *Epigrammák*, *Tréfák*, *Adomák*, *Furcsaságok*. Az anekdoták mellett tehát más műfajok is helyet kaptak. A lap állandó munkatársai voltak Jókai mellett Dienes Lajos,

³⁷ JÓKAI Mór, *A Jókai-jubileum és a Nemzeti Díszkiadás története*, Bp., Révai testvérek, 1898, 144.

Gyárfás Ferenc, Balogh Zoltán, rajtuk kívül rendszeresen küldtek be kéziratot, de mindig álnéven szerepeltek: „Kukorica János” – Tamásfi-Tomsics Gyula, „Kappan Tóbiás” – Kiss József, „Bicegő Dani” – Dobos Dániel.

A lap gyűjtőhálózatának működésére leginkább a *Szerkesztői sub rosa* című rovat ad felvilágosítást. Úgy tűnik, Jókai elsősorban anekdotákat várt a beküldőktől.³⁸ Az üzenetek vagy a beküldött történetek címére („Mi a character? rövidítve jó lesz.”),³⁹ vagy a beküldő álnevére („István bátya: nem rossz – sic! – ez, de még nem jó.”),⁴⁰ viszonylag ritkábban a küldő lakhelyére utalnak („Csókavárra. Nagyon régi dolgok azok.”).⁴¹ Elvértve szerepelnek csak teljes nevek, és akkor nem véletlenül. „Major falamia féle búcsuztatóruul a zegernyés nótárius elhallgattatására közhírré tesszük, hogy azt nem Mészáros Gyula úr küldte be az Üstökösnek.”⁴² A folklorista bánatára sajnós az üzenetekből

³⁸ A szerkesztői válaszokból kiderül, hogy más műfajú szövegeket és karikatúrákat is beküldtek az olvasók. „Az üstököshöz írt versben csak az az egy hiba van, hogy tavaly nem 1847-et, hanem 1857-et írtunk; a többit nem kell kiigazítani, mert az mind elég rossz (sic).” Üstökös, 1858. I. 7. sz. „A küldött rajzokat köszönöm; de már több pipázó arczképet, igazán mondom, nem adhatok...” Üstökös, 1858, I. 17. sz.

³⁹ Üstökös, 1858, I. 12. sz.

⁴⁰ Üstökös, 1858, I. 12. sz.

⁴¹ Üstökös, 1858, I. 12. sz.

⁴² Üstökös, 1872, XXIV. 18. sz.

nagyon kevés tudható meg a levelező gyűjtőkről, feltehetőleg leginkább a cenzúra miatt, a beküldők védelme érdekében. 1858. szeptember 1. és 1858. december 18. között összesen 210 küldeményt értékelt, bírált. 1872. január 1. és 1872. december 28. között összesen 392 levélre reagált, 1873-ban pedig 400-ra. Mindig több érkezett, de amint írja: „Az elhallgatott kéziratokat elnyelte a kosár.”⁴³ Olykor csak annyi olvasható, hogy közlik a történeteket, olykor 1-2 mondatban ironikusan indokolt Jókai, hogy miért fogadja el közlésre vagy utasítja el az olvasottakat. A válasz gyakran szellemesen utal az álnévre vagy a jeligére, ami alatt az írás beérkezett. „Víz nem issza (jeligére). Kissé nyúlós. Érdeemes volna destillálni, hogy kevesebb lenne benne a víz s több a spiritus.”⁴⁴ Feltehetőleg vannak, akik többször, esetleg rendszeresen írtak a lapnak, de ez az üzenetek alapján nem kísérhető nyomon. Egy-egy lapszámban átlagosan 10-15-20 üzenetet küldött, de azok nem minden számban kaptak helyet, sőt 1868-ban egyáltalán nem küldött szerkesztői válaszokat. Jókai nagyon közvetlen hangon szólt

⁴³ Üstökös, 1872, XXIV. 41. sz.

⁴⁴ Üstökös, 1873, XXV. 17. sz.

a levélírókhoz, és rövid, frappáns, szellemes bírálatokat adott. „Hallod-e! Nem addig van ám az, hogy te egyszer beküldesz egy szál adomát s azért aztán a világ végeig mindig kapjad az Üstököst; nem nemes levél ám ez, a miért elég volt egyszer levágnod egy törököt, hogy aztán minden unokád ingyen járjon át a hidon, hanem itt minden évharmadban le kell szolgálni az angáriát.”⁴⁵ A tehetségeseket támogatja, ösztönzi, ingyen lapszámokkal jutalmazza.

Milyen szempontok szerint értékelt, válogatott a beérkezett anekdoták közül Jókai?

– Először is politikailag előcenzúráz, ami nagyon kényes politikailag, azt kiszűri: „A piánokat felhasználjuk, a fortékat visszaküldjük.”⁴⁶ „A beküldött két adomát mi is rég ismerjük, de nem adhatjuk, mert hm, hm – küldjön kegyed más természetűeket.”⁴⁷

– Frappáns, jó megfogalmazású legyen, megfelelő színvonalú: „...szívesen vesszük a küldeményt, igaz, hogy sok szalmát ad és kevés magot, hanem az elég aczélos, s ilyen rossz termés idején megelégszünk vele.”⁴⁸ „...nem

⁴⁵ Üstökös, 1859, IV. 3.

⁴⁶ Üstökös, 1858, I. 1. sz.

⁴⁷ Üstökös, 1859, II. 3. sz.

⁴⁸ Üstökös, 1858, I. 2. sz.

rossz, de még sem jó.”⁴⁹ „...hanem jobb anekdotákat küldj, nem kell átjavítani, mert mind elég rossz.”⁵⁰ Néha kicsit többet megtudunk, hogy miért nem jó a beküldött szöveg. „Egy pár élcz nagyon közel jár a becsületkérdésekhez, s ott már nem lehet tréfálni.”⁵¹

– Nem akar sérteni, se nemzetiségeket, se, vallást, se foglalkozási csoportokat: „Nem szeretjük az olyan adomákat, ahol a tótokat csúfolják azért, hogy nem egészen jól beszélnek magyarul; elég szép tőlük, ha akárhogy beszélnek magyarul.”⁵² „A szentírást idéző pap adomája nem közölhető.”⁵³ A zsáner-anekdoták mellett viszont kiáll, amennyiben azok nem becsületsértőek. A zsidó anekdoták kapcsán írja az egyik levelezőnek: „Azért ne nehezteljen kegyed, hogy a zsidókra élczeket csinálnak: nincs ez alól kivéve senki: abban nem szükség vallási vagy nemzeti sérelmet találni, ha valami felekezetből való ember rossz fát tett a tűzre, s azt mások kibeszélik.”⁵⁴

⁴⁹ Üstökös, 1858, I. 12. sz.

⁵⁰ Üstökös, 1858, I. 15. sz.

⁵¹ Üstökös, 1858, I. 3. sz.

⁵² Üstökös, 1858, I. 18. sz.

⁵³ Üstökös, 1872, XXIV. 39. sz.

⁵⁴ Üstökös, 1859, II. 11. sz.

– Realitást igényel, a valószerűtlen történeteket elveti. „A leírt esemény valószínűtlen, ha szerző a boros pohár helyett a tintás kalamáriskát hajtotta fel, hát akkor mivel írta le ezt a történetet?”⁵⁵

Értékeli a variánsokat: „...nevezetes, hogy azt a frakkon bosszútálló szabót már eddig elé a Muraközéből, a Kalotaszegről, a Bánátról, a Szepességéből, a Barczaságról, a Szilágyságról, a Székelyságról, a Kunságról, a Jászságról, a Mezőságról s így hazánk minden Ságon és Ségen végződő tájékról beküldték hozzánk, már pedig ez csakugyan idejeltés adomája: bizonyosság arra, hogy milyen gyorsan terjed.”⁵⁶ A történetek vándorlásának és a variánsok felhasználásának kérdése nem foglalkoztatja.

– Az Üstökösben korábban, vagy más lapokban már megjelenteket elutasítja, akárcsak azt, ami túlon túl közismert, az újdonságában látja az anekdota hatásának egyik legfontosabb, elengedhetetlen kellékét. „A mi adomagyűjtemények már egyszer más lap szerkesztőnek beküldettek, azokat mi nem vehetjük által.”⁵⁷ Egyik válaszában írja: „Kérdés,

⁵⁵ Üstökös, 1858, I. 1. sz.

⁵⁶ Üstökös, 1860, VI. 8. sz.

⁵⁷ Üstökös, 1858, I. 18. sz.

eredetiek-e?”⁵⁸ Az anekdoták kapcsán Jókainál az eredetiség azt jelenti, hogy nem másik élclapból, illetve anekdotagyűjteményből írta ki vagy fordította a beküldő. A visszautasítás egyik leggyakoribb indoka, hogy túl ismert a történet. „A fordítások általánosan ismertek.”⁵⁹

– Legyen a szöveg humoros és ne túl hosszú. „Komolynak víg, vígnak komoly. [...] szépirodalmi lapban jól venné ki magát. [...] Hosszu lére van eresztve.”⁶⁰ „A többi vagy nem új vagy nem csattanós.”⁶¹ „Még azért, hogy valami nagyon rossz (sic!), nem következik ám belőle, hogy jó lesz az Üstökösnek.”⁶² „Ön azt mondja, hogy a mit írt, ideje agyonütése végett írta; mi nem üttetjük vele a jó kedvet agyon.”⁶³

– Elutasítja a trágárságot. „modern udvarlás« illetlenség:”⁶⁴ „Gugyi adomái nem használtatik, verse obscén.”⁶⁵

– Tanácsokat ad, javasolja például, hogy a városi krónikákat érdemes átnézni, mert ott bizonyára

⁵⁸ Üstökös, 1872, XXIV. 13. sz.

⁵⁹ Üstökös, 1872, XXIV. 7. sz.

⁶⁰ Üstökös, 1872, XXIV. 19. sz.

⁶¹ Üstökös, 1872, XXIV. 41. sz.

⁶² Üstökös, 1858, I. 1 sz.

⁶³ Üstökös, 1872, XXIV. 7. sz.

⁶⁴ Üstökös, 1872, XXIV. 47. sz.

⁶⁵ Üstökös, 1873. XXV. 35. sz.

adomákra lelnek,⁶⁶ örül az erdélyi adomák érkezésének.⁶⁷ Olykor még helyesírási problémákat is szóvá tesz: „H. I: tanító úrnak jó egészséget kívánunk. Apróságai most is kedélyesek és nedélyesek; csak arra kérjük, hogy legalább a tulajdonneveket írja ezután nagy betűvel, ha már pont után sehogy nem akar vele élni.”⁶⁸

Jókai elképesztő mennyiségű anekdotát jelentetett meg, tematikus áttekintésük sem egyszerű feladat. Az általa kialakított elrendezés *A magyar nép adomáiban* nagyon esetleges, nem kelti az egységes szemlélet képét, hol táj, hol emberfaj, hol foglalkozás szerint csoportosít (ld. *Anekdoták Mátyás királyról, Népmesék, Tájadomák, Osztályadomák, Fajadomák, Nyelvsajátság, Elegy*), a népmesék közé anekdota is került (ld. *Peczelt uram*), de Jókai nem is tudósként, rendszerezői szándékkal fordult az anekdoták felé, ő a történet szépségét, különösségét, érdekességét látta.

⁶⁶ „Historiai adomák, szívesen vétettek, a többieket is elvárjuk; az ilyenforma adomákat csaknem minden város kronikáiból lehetne kiszemelni, ha valaki azt a fáradságot venné magának, ott, a hol.” Üstökös, 1858, I. 18. sz.

⁶⁷ Üstökös, 1859, II. 11. sz.

⁶⁸ Üstökös, 1872, XXIV. 17. sz.

Jókai a néphumor megnyilvánulásaként értelmezte az adomát, és a *nép* fogalmába nála a mezei munkát végző paraszt és a nemes úr egyaránt beleértendő. Ám úgy gondolom, hogy anekdotáinak olvasói elsősorban az ún. nagy kalendáriumok olvasói közül kerültek ki, ezeket a naptárakat elsősorban állami és magán tisztviselőknek, birtokosoknak, gazdálkodóknak, gyárosoknak, jómódú iparosoknak, ügyvédeknek, kereskedőknek, lelkészeknek, tanítóknak szánták: ők tudták megvásárolni. Alighanem éppen e közvetítő rétegek által folklorizálódtak, vagy újra-folklorizálódtak a történetek. Nagyon jellemzőnek vélem, hogy végül is mely történetek épültek be a folklórbá, melyeket rögzítették a későbbi folklórgyűjtések során.

Jókai típust teremtett a beszállásolt osztrák katonák és a házigazdáik között támadt nyelvi félreértésekre épülő adomákból. Jókainak a Pesti röpívekben (1850) helyet kapott az *Egy kis tévedés* című anekdotájának több variánsa ismert folklórgyűjtésekből. Az 48-as centenáriumi néprajzi gyűjtés (1947-ben) anyagában bőven akadnak olyan történetek, amelyek arról szólnak,

hogy a helyiek és a faluba érkező német/orosz katonák között milyen nyelvi nehézségek támadtak. A 48-as gyűjtésben Jászapátiban egy adatközlő úgy mesélte el az anekdotát, mintha a saját családjával történt volna meg:⁶⁹

Az osztrákok Szegvárra érkezve „sárkadinét” kértek. A lakosság köréjük sereglett, de nem értették, mit akarnak. Csak azt hallották: Sarkadiné, sarkadiné. Az egyik kitalálja, hogy biztosan Sarkadinével akarnak beszélni. Szaladnak érte, és hozzák a jó öregasszonyt. Az osztrákok bosszúsok, és azt mondják: Ugorki, ugorki.

Erre megparancsolták az öregasszonynak, hogy ugorjon, mert az osztrákok azt kívánják. Szegény öreg ugrik. A nép nevet, az osztrákok dühösek. Arra megy egy gyermek kezében sárgadinnyével. Meglátják az osztrákok, megörülnek, elveszik a

⁶⁹ KISS Róza, *1848-as hagyományok (Jászapáti)*, 1947, Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár, (kézirat: EA 2129/3.): „Julis néni, a háziasszony mondta neki, a sarokba mutatva, hol cserépkorsók álltak: – Igyon, ott a kossó! A német erre szikrázó szemmel nézte a korsót, s indulatosan mondta: – Kossuth, Kossuth, kutya Kossuth – és nem ivott vizet.”

dinnyét, és megköszönik, hogy teljesítették a kérésüket.⁷⁰

A történet egy variánsa a Magyar Néprajzi Társaság 1995-ös mondapályázatára is beérkezett. A székelykakasdi mesélő szerint a félreértés Ferenc József erdélyi útja során esett meg.

Annak idején Ferenc Jóska Vásárhelyen vót, és nem a legjobban beszélte a magyar nyelvet. A főurak ott ellátják minden jóval, s a végén megkérdezi tőle, hogy:

– Mit óhajt még, uram királyom?

Erre Ferenc Jóska:

– Sarkadiné és kakasdibori.

Az eccer az urak gondolkoznak: a „kakasdibori” – hát kakasdi Bori. Az már előttük tiszta vót, s menesztették a küldöttséget. Pesze a küldöttség gyorsan elmondja Sarkadinénak, hogy a király akar vele találkozni, hivatja, mi a csoda... aki készülődik is. Menet közbe megsúgják

⁷⁰ HATVANI SZABÓ Etelka, *1848-as hagyományok (Szegvár)*, 1947, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum EA 2055/11. (kézirat)

neki, hogy egy kakasdi Borit is hivat, úgyhogy ő addig vágódjon be. Pesze, mikor megérkezik Sarkadiné, az öreg... király vót, nem nem vót kedve a szerelemre... S akko csak elcsodálkozott, hogy küldték a Sarkadinét neki... Borit pedig nem vitték, mer akkor tárgyalták, hogy az Rózsa Sándorral elment... Bori. Hát neki nem a Sarkadiné kellett, hanem sárgadinnye és kakasdi bor. Rosszul beszélt magyarul. S akkor aztán „sarkadinnye” satöbbi, a végén amíg rájöttek, hogy neki dinnye kell és kakasdi bor, mer valamikor – szintén Orbán Balázs is megemlíti – világhírű bora volt Kakasdnak... Tehát úgy látszik, hogy a király tudott a kakasdi borról, és a sárgadinnyét pedig ott Ernyébe vagy hol termesztik, s ott Keresztúron meg Meggyesfalván termelték a jó sárgadinnyéket, s neki az kellett.⁷¹

⁷¹ ASZTALOS Enikő, *Mondagyűjtés*, Székelykakasd, 1994, Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum, 43/95-Fn. = „Beszéli a világ, hogy mi magyarok...” *Magyar történeti mondák*, szerk. LANDGRAF Ildikó, Bp., Magyar Néprajzi Társaság, Európai Folklór Központ, 1998, 102-103.

Ha összevetjük Jókai anekdotáit a folklór-gyűjtésekkel, a következő különbségeket tapasztaljuk:

– A néprajzi gyűjtések anekdotáiban a történet egyszerűsödik, a spontaneitás erős. Jókai szövege kiérlelt, kimódoltabb, iskolázottságot, tájékozottságot, nyelvtudást (német, latin) igényel. Az általa közölt történetek kidolgozottak, míg a gyűjtések szövegeiben olykor más műfajok motívumai is keverednek. Jókai anekdotatípusai sokszínűek, a folklórban bizonyos típusok népszerűsége feltűnő.

– Az adatközlők gyakran hangsúlyozzák az anekdota vélt vagy valós személyes kötődését: ez vele, a családjával történt vagy esetleg egy híres emberhez kötik.

Jókai anekdotái több szempontból is példaértékűek a szövegfolklorisztikai kutatás számára. A tudományszak alapkérdései ezek: hol húzódik a választóvonal folklór és irodalom között; a populáris irodalom bizonyos közvetítő csatornái (kalendáriumok, élclapok) miként hatottak a folklórra; a szóbeliség/írásbeliség oppozíciója megragadható-e a folklór-gyűjtések szóbeliségből rögzített és az

anekdotagyűjtemények történeteinek összehasonlításával? A 19. század közepe Magyarországon a nagy népköltészeti gyűjtések időszaka volt, a gyűjtések főképpen gyűjtőhálózatok létrehozásával valósultak meg. A gyűjtés kezdeményezője, irányítója felhívást adott közre levelezés útján vagy egyre inkább a sajtón keresztül. Ez idő tájt a népköltészeti gyűjtés lényege nem egy hallott történet minél pontosabb megörökítése volt, hanem a variánsok alapján egy szerkezetileg teljes, esztétikailag értékes szövegváltozat rögzítése, közreadása. Nem az egyediség, a konkrét jelenség, az egyszeri elhangzás valóság-hű dokumentálása, hanem a népi kultúra lényegének, ideáltipikus vonásainak megragadása volt a cél.⁷² Korszakonként változott, hogy a népi kultúra mely elemeit tekintették értékesnek, gyűjtésre érdemesnek. A 19. század második felében a népköltészet műfajai közül leginkább a népdalok, a mesék és a balladák reprezentálták a folklórt.

Jókai ugyancsak sajtófelhívások nyomán szervezte meg az anekdoták gyűjtését az általa

⁷² GULYÁS Judit, *A magyar folklórisztika előzményei (1782-1848) = Magyar Néprajz I/1. - Táj, nép, történelem*, főszerk. PALÁDI-KOVÁCS Attila, Bp., Akadémiai, 2011, 130.

szerkesztett lapok számára. Olvasóira, gyűjtőhálózatának tagjaira feltehetőleg erősen hatottak kendőzetlen kritikával megfogalmazott üzenetei a tekintetben, hogy végül a levelezők milyen megfogalmazásban küldték el az általuk ismert, hallott vagy olvasott, fordított humoros történeteket. Az anekdota a korabeli folklórkánonnak nem volt része, esetlegesen rögzítettek és adtak közre népköltészeti kiadványokban anekdotaszüzséket, tréfás történeteket, általában más műfajú szövegek közé illesztve. Jókai sem folklórként, a népi kultúra sajátosságaként, hanem a társadalom egészét átfogó jelenségként értelmezte az anekdotákat, amelyben a magyar „népszellem” nyilvánul meg és a nemzeti karakter jut érvényre, ahogy erről 1860-ban *A magyar néphumorról* című akadémiai székfoglalójában értekezett. Lapszerkesztőként sok ezer történet ment át a kezei között, felismerte a műfaj jelentőségét és előadásával az volt a célja, hogy a *tudomány figyelmét a nép adomái felé fordítsa, melyet eddig nem kutattak*. Beszédét így zárta:

[...] íme írtam kilencvenegy kötet regényt és egyebet, mert azok valószínűleg néhány lustrum elmúltával Dugonicsnak azon kora előtt közkedvességű regényei szomszédságában fogják pihenni a boldog elfeledés álmát; – de fogom mondani azt: íme kötetekben gyűjtöttem össze a magyar néphumor elszórt adalékait, ezeket hagytam az utókornak; és ezek a kötetek élni fognak és tanúskodni, míg a magyar él; az pedig él – míg a világ áll.⁷³

⁷³ JÓKAI, *Az önkényuralom...* 20.